

Jyrki Konkka

Vapaamatkustaminen, ongelma ja sen dekonstruktio

1. Alkusanat

Silloin kun filosofisen tarkastelun kohteena ovat yhteisön arvot, ympäristö ja sosiaaliset käytännöt, keskeisinä ydinkysymyksinä ovat kollektiivisen toiminnan ja yhteiskunnallisen vapaamatkustamisen ongelmat. Kirjoituksellani on kuitenkin yleisempääkin kantavuutta koskien kollektiivista toimintaa. Nimittäin, teknologisia ja sosiaalisia innovaatioita koskevat kysymykset voidaan palauttaa kollektiivista toimintaa ja sen ongelmia koskeviin aiheisiin. Tarkastelun ytimessä on tällöin juuri vapaamatkustamista koskeva tematiikka höystettynä teknologisia ja sosiaalisia innovaatioita käsittelevillä teemoilla. Toden sanoakseni, tämä lähtökohta ei läheskään aina ole yhteiskunnallisia ongelmia eikä edes ympäristöllisiä ongelmia esille nostava tarkastelun kohde, mutta silloin kun se on, se synnyttää yhteiskunnalliselta kannalta vakavasti otettavia kysymyksiä. Kirjoitukseni loppupuolella puutun yleisempiin, ns. vapaamatkavaikutusta käsitteleviin aiheisiin, jotka osoittavat, että ko. vaikutus on nimenomaisesti seurausta halutusta sosiaalisesta innovaatiosta. Vapaamatkavaikutusta ei pidä kuitenkaan sotkea vapaamatkustajaongelmaan tai yksinkertaiseen vapaamatkustamiseen, saati vapaamatkustamisen selittämistä koskevaan ongelmaan.

Teknologisten ja sosiaalisten innovaatioiden perustavoite, so. tavoite, joka yhdistää kaikkia sellaisia innovaatioita, on hyödyn kasvattaminen suhteessa sen edellyttämiin ponnisteluihin. Tämä voi tapahtua uuden teknologian tai uudenlaisten työnjaollisten järjestelyiden avulla. Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että pyrkimyksenä on saada aikaan sama tulos vähemmällä työllä. Yhteiskunnallisesti ajateltuna tämä tarkoittaa sitä, että kaikkien panosta ei tarvita haluttuun päämäärään pääsemiseksi. Jos kaikki kuitenkin pääsevät nauttimaan uuden teknologian ja sosiaalisten innovaatioiden käyttöönottamisen hedelmistä, synnyttävät nämä ns. vapaamatkavaikutuksen. Yhteiskunnan kannalta, jopa yhteiskunnan instituutioiden syntymisen ja itse yhteiskunnan kehittymisen kannalta, tämä on pääasiassa toivottava tulos. Vapaamatkavaikutuksen syntyminen saattaa kuitenkin tuoda mukanaan uusia ongelmia. Silloin, kun päämäärään pyrkiminen edellyttää useamman tahon yhteistoimintaa, saattaa käydäkin niin, ettei kukaan toimi tuon päämäärän saavuttamiseksi. On syntynyt vapaamatkustajaongelma. Vapaamatkustamisen lähempi tarkastelu paljastaa käsitteen ja sen taustalla olevan ilmiön monitahoisuuden. Voidaan puhua itse vapaamatkustamisesta,

sen ongelmasta sekä vapaamatkavaikutuksesta, ja kaikissa näissä tarkoittaa aivan eri asiaa. Selvennetäköön ensin nämä asiat.

Vapaamatkustajaongelma on kiistaton kiusa kollektiiviselle toiminnalle. Vapaamatkustamisen ongelma, sen sijaan, on ongelma rationaalisen ja sosiaalisen selittämisen kannalta. Individualistisen, yksilön valintaa ja rationaalisuutta painottavan, selityserustan näkökulmasta vapaamatkustaminen tuottaa ongelman, joka usein yhdistetään sosiaalista kokonaisuutta ja sen osia koskevaan virhepäätelmään. Kollektivistinen, tai pikemminkin holistinen yhteisön rakennetta painottava, selityserusta sen sijaan tuntuu olevan kykenemätön selittämään vapaamatkustamisen ongelmaa vapaamatkustamisen *dysfunktionaalisen* luonteen vuoksi. Olipa selityserusta kumpi tahansa, niin kyseisen ongelman tapauksessa pätee seuraava: Yksilön kannalta vapaamatkustaminen vaikuttaa aivan järkeenkäyvältä vaihtoehdolta, mutta yhteisön kannalta sillä on solidaarisuutta rapauttava vaikutus samalla kun vapaamatkustaminen kuitenkin edellyttää juuri jonkinlaisen yhteisön olemassaoloa.

Vapaamatkustamisen adekvaatti selittäminen edellyttää sekä rationaalisen että sosiaalisen selityserustan huomioon ottamista. Sekä vapaamatkustajan että hänen ”uhrinsa” toiminta tulisi voida nähdä rationaalisena, ja tällainen mahdollisuus avautuu, kun määrätyt rakenteelliset sosiaaliset tekijät otetaan huomioon. Ymmärrettäväksi vapaamatkustamisen tekee ns. *vapaamatkavaikutuksen* esittelemine ja määrittely. Vapaamatkavaikutus nimenomaisesti kytkee rationaalisen toimijan sellaiseen ympäristöön, jossa vapaamatkustaminen on mahdollista ja jossa vapaamatkustamista koskevat odotukset voivat kukoistaa ilman, että vapaamatkavaikutuksen aikaansaavia toimijoita voitaisiin syyttää irrationalisuudesta sen enempiä kuin vapaamatkustajiaakaan. Niinikään, vapaamatkustamisen kytkeminen vapaamatkavaikutukseen tekee sen ymmärrettäväksi sosiaalisen rakenteen kannalta, vaikka vapaamatkustaminen itsessään onkin vapaamatkavaikutusten eräs dysfunktionaalinen muoto. Tähän seikkaan liittyy tämän artikkelin otsikossa mainittu dekonstruktio. Kun vapaamatkustaminen ymmärretään yhtenä vapaamatkavaikutuksen toteutumana, vapaamatkavaikutuksen yleiset ilmentyvät nousevat tutkimuksen keskiöön. Tällöin (toivottavasti) havaitaan, että vapaamatkustaminen on vain yksi ilmiö vapaamatkavaikutuksen vaikutusten joukossa, ja että vapaamatkavaikutus sinällään ei ole, esim. yhteiskuntafilosofiselta kannalta, eliminoitavien asioiden listalla. Itse asiassa, vapaamatkavaikutus osoittautuu olevansa yksi keskeisimmistä modernin (länsimaisen?) yhteiskunnan rakenteen koossapitävistä voimista, vaikka vapaamatkustaminen (suppeasti määriteltynä) onkin juuri yhteisöä ”mädättävä” tekijä. Keskeinen ongelma on usein yhteiskuntafilosofinen, tai pikemminkin yhteiskuntapoliittinen: ”Kuka on oikeutettu käyttämään hyväksi vapaamatkavaikutuksesta koituvan hyödyn?” Esimerkkeinä vapaamatkavaikutusta lisäävistä tekijöistä mainittakoon kaikki teknologiset työtä säästävät innovaatiot samoin kuin kaikki ne sosiaaliset innovaatiot, joita pidetään ratkaisevina yksilön ja yhteiskunnan

sivistystason mittareina, kuten työnjako, joka mahdollistaa koulutuksen, lomat, eläkkeet, lastenhoidon, sairaanhoidon sekä yleisen turvallisuuden, kuten armeijan, poliisin, palolaitoksen jne. esimerkiksi yleisen turvallisuuden hyödyistä nauttimisen oikeus on Suomessa kaikilla. Lisäksi yhteiskunta takaa sosiaalisen turvaverkon niille, jotka jostain syystä putoavat työn ulkopuolelle. Eläkkeet, työttömyysturva ja turva sairauden sattuessa kuuluvat tähän joukkoon. Sanomattakin on selvää, että mahdollisuudet kouluttautumiseen ovat seurausta sellaisesta yhteiskunnallisesta järjestelystä, että jokaisen välitön työpanos ei ole välttämätön yksilön hyvinvoinnin säilymisen kannalta. Sen enempää erittelemättä totean, että ilman minkäänlaista vapaamatkavaikutusta näitä instituutioita ei olisi, vaan jokaisen yksilön pitäisi itse huolehtia ko. asioista niin kuin esim. yksilön hobbetilaisessa luonnontilassa tulee tehdä.¹

2. Riittämätön paradigma

Individualistinen, yksilön valintaa painottava, peliteorian käsitteistöä käyttävä selitysmalli tarjoaa vapaamatkustajaongelman paradigmaattisen analyysin.² Paradigman mukaan tyypillisen kollektiivisen toiminnan rakenne on sellainen, että vapaamatkustaminen on rationaalinen vaihtoehto kullekin toimijalle.³ Vapaamatkustamisen ongelman kuvaus paradigmaattisessa analyysissä tekee kuitenkin vahvemman johtopäätöksen välttämättömäksi. Nimittäin sen mukaan vapaamatkustaminen osoittautuukin *ainoaksi* rationaaliseksi vaihtoehdoksi.⁴ Niinpä sen sijaan, että vapaamatkustaminen saisi adekvaatin paradigmaattisen selityksen, kyseisenlainen paradigmaattisena itseään pitävä kuvaus kylvääkin paradoksaalisuuden siemenen. Paradoksi on seuraavanlainen: Jos vapaamatkustaminen on *ainoa* rationaalinen vaihtoehto, ja kun kaikki yhteisön toimijat ovat taustaoletusten mukaisesti rationaalisia, niin kukaan ei toimi vapaamatkustamisen mahdollistavan ympäristön aikaansaamiseksi, eikä kenelläkään ole rationaalisia perusteita odottaa vapaamatkaa. Siten vapaamatkustaminen ei voi olla realistinen (ja näin ollen rationaalinen) vaihtoehto rationaaliselle toimijalle. Paradoksi on, että vapaamatkustaminen on ainoa vaihtoehto, mutta samalla se ei ole realistinen vaihtoehto rationaaliselle toimijalle. Yleisemmin ilmaistuna vapaamatkustaminen ei perustu konsistenttiin ja koherenttiin ajatteluun annettujen ehtojen vallitessa. Kuvattuna paradigmaattisen analyysin termein, vapaamatkustamisen ongelma ei tule ymmärretyksi faktuaalisena sosiaalisen todellisuuden selittämistä kaipaavana ilmiönä. Pikemminkin, vapaamatkustamisesta tulee tällaisen analyysin valossa käsittämätöntä.

Yllä olevien huomioiden valossa ja siihen tosiasiaan peilaten, että tällaista mallia käytetään faktuaalisten yhteiskunnallisten ristiriitojen analysoimiseen, on tarpeen tarkastella paradigmaattista argumenttia hieman lähemmin. Ensinnä on kuitenkin syytä todeta, että paradigmaattinen analyysi on täysin validi tapa lähestyä tämän tapaisia ongelmia. Se antaa siten muodollisesti adekvaatin kuvauksen ongelmakentästä, joka

vaatii täsmällisempää tutkimusta. Vapaamatkustamisen tapauksessa filosofisen ongelmakentän muodostaa kysymyksen ilmeinen paradoksaalisuus silloin kun paradigmaattiset termit ovat käytössä. Niinpä faktuaalinen ilmiö – vapaamatkustaminen – jää vaille riittävää selitystä. Seuraavassa katkelmassa esittelen paradigmaattisen analyysin peruselementit. Seuraan tässä tehtävässä Hardinin (1982) ja Pettitin (1986) analyysejä relevantein osin ilman, että ratkaisevasti muuttaisin niiden muotoa tai sisältöä.

Hardin (1982) ja Pettit (1986), aivan oikein, painottavat vapaamatkustamisen konfliktiluonnetta. Ennenkaikkea vapaamatkustaminen rikkoo yhteistä hyvää vastaan samalla, kun yksilö saa itselleen etua siitä. Tästä näkökulmasta vaikuttaa luonnolliselta, että selkeimmän heuristisen mallin ongelmalle tarjoaa vangin dilemma (**PD**)⁵. Mutta kuten tulen myöhemmin osoittamaan, tämä johtopäätös on ennenaikainen ja hätiköity. Se johtaa yllä kuvattuun paradoksaaliseen tilanteeseen.

Ennenkuin menen asioiden edelle, on kuitenkin paikallaan käydä yksityiskohtaisemmin läpi paradigmaattinen analyysi ja sen seuraukset. Hardin (1982) tarkastelee vapaamatkustamista kollektiivisen toiminnan ongelman esimerkkitapauksena julkishyödykkeen tapauksessa. (Tällainen julkishyödyke voisi olla vaikkapa puhdas luonto.) Hän osoittaa, kuinka yksilön ja hänen yhteisönsä intressit ovat vastakkaiset, kun yhteisön on ”hankittava” julkishyödyke, eli kaikille yhteinen hyödyke, jonka kuluttamista ei ketään voida estää. Hardin (1982) muistuttaa myös kokonaisuuden ja osien suhdetta koskevasta virhepäätelmästä (fallacy of composition), jolle hän antaa kollektiivista toimintaa koskevan tulkinnan: Vaikka yhteisön intresseissä olisikin yhteisen päämäärän toteuttaminen, ei siitä seuraa, että kukaan yksilö tekisi mitään tuon päämäärän eteen. Niinpä vaikka yhteisön kannalta olisikin edullista hankkia julkishyödyke, yksilön ei ole annetuissa olosuhteissa järkevää osallistua sen hankkimiseen, sillä julkishyödykkeen hankinta seuraa **PD**:n logiikkaa, jossa yksilön dominoiva valinta on jättää kontribuoimatta hyödykkeen hankintaa. Seurauksena on kollektiivinen katastrofi, sillä kenenkään yksilön ei saman logiikan mukaan ole järkevää kontribuoida hyödykkeen hankintaa. Siten hyödyke jää kokonaan hankkimatta. Tämä on kuitenkin yksilön kannalta pienempi paha kuin sellainen tilanne, jossa hän kontribuoi hyödykkeen hankintaa, mutta muut eivät osallistukaan hänen yhteisön kannalta edulliseen hankkeeseensa. Hardin (1982) siis kytkee vapaamatkustamisen yhteen kollektiivisen toiminnan perusongelman kanssa, mutta samalla vapaamatkustamisen syntyminen tulee käsittämättömäksi. Annetuilla odotuksilla kenenkään ei ole järkevää odottaa vapaamatkaa muiden kustannuksella. Mutta ehkä Hardin haluaa tällä skeemalla kuvata sitä, mihin vapaamatkustaminen pahimmillaan yksittäistapauksessa johtaa. Tämä lienee kuitenkin liian hyväntahtoinen tulkinta Hardinin analyysistä, sillä **PD**:n logiikka on lahjomaton. Jos osapuolet oletetaan rationaalisiksi, ja julkishyödykkeen hankintaa koskeva tilanne tyypillisesti on sellainen kuin yllä on kuvattu, ei vapaamatkustamista koskevia odotuksia voi pitää järkevinä.

Pettit (1986) pehmentää vapaamatkustamisen paradigmaa, ja erottaa sen selkeästi yleisestä kollektiivisen toiminnan ongelmasta. Hän ei avoimesti puhu kokonaisuuden ja osien suhteista. Hän esimerkiksi olettaa, että joissakin tapauksissa yksilön on järkevää kontribuoida yhteistä päämäärää. Yhteistä Hardinin (1982) ja Pettitin (1986) analyyseille kuitenkin on, että vapaamatkustaminen koskee julkishyödykkeitä ja että paradigmaattinen malli on **PD**. Pettitin oivallus on, että **PD** voidaan jakaa vähintään kahteen erilaiseen tyyppiin, A-tyyppiin ja B-tyyppiin. Näistä B-tyyppi edustaa standardia **PD**:tä, ja A-tyyppi sellaista **PD**:tä, joka kuvaa oikein vapaamatkustamisen dynamiikkaa.⁶ Tähän jaotteluun liityvän keskustelun perusteella Pettit (1986) päätyy ehdotukseen vapaamatkustajaongelman paradigmat.

Pettitin mukaan vapaamatkustaminen edustaa paradigmaattista tapausta, jos neljä perusehtoa täyttyvät. Ne ovat: (i) Ryhmän tai yhteisön saavutettavissa on sellainen hyödyke, jonka kuluttaminen ei kenenkään osalta ole (järkevästi) estettävissä. Toisin sanoen, yhteisö tavoittelee julkishyödykkeen hankkimista. (ii) Kyseinen hyödyke voidaan hankkia, ja sen hankinta on rationaalista, mikäli lukumäärä K sitä tavoittelee. Sillä ei ole merkitystä, saadaanko hyödykkeestä hankittua vain osia vai saadaanko se hankittua kokonaan, jos vähemmän kuin K sitä tavoittelee. K merkitsee sitä osuutta ryhmän tai yhteisön kontribuutioista, joka vaaditaan kustannusten kattamiseksi. (iii) Hyödykettä ei voida hankkia, tai ainakaan se ei ole rationaalista, mikäli vain yksi ryhmän jäsen tavoittelee sitä. Yksittäisen kontribuoijan kustannukset ovat suuremmat kuin hänen tuottonsa. (iv) Pelko, että kontribuoi, kun kukaan muu ei kontribuoi ja hyödyke jää saamatta, ja toive saada hyödyke ilman omaa kontribuutiota tekevät yhdessä rationaaliseksi kunkin yksilön kohdalla jättää kontribuoimatta kyseisen hyödykkeen hankintaa. Erityisesti tämä tarkoittaa sitä, että kontribuoimatta jättäminen maksimoi odotetun utiliteetin kunkin yksilön kohdalla.⁷

Sikäli kuin nämä ehdot vallitsevat, ja Pettit (1986) voimallisesti argumentoi sen puolesta, että ne vallitsevat, on selvää, että vapaamatkustamisen olennaiset ominaisuudet jäävät käsittämättömiksi. Ehto (iv) kertoo sen eksplisiittisesti. Kukin yksilö annetussa yhteisössä maksimoi odotetun utiliteettinsa, eli tekee rationaalisen valinnan, jättämällä kontribuoimatta.⁸ Tällöin kenenkään ei ole järkevää odottaa muiden osallistuvan ko. julkishyödykkeen hankintaan, eikä kukaan siten voi pitää vapaamatkustamista realistisena vaihtoehtona. Kysynkin, mitä voimme sanoa ratkaisusta, joka on epärealistinen ja ainoa rationaalinen vaihtoehto? Paradoksin välttämiseksi on todettava, että paradigmaattinen analyysi ei sittenkään kuvaa adekvaatisti vapaamatkustamista.

3. Konsensus-malli

Vapaamatkustamisen individualistinen analyysi edellyttää, että vapaamatkustaminen nähdään rationaalisena vaihtoehtona. Tämä on myös paradigmaattisen analyysin

tarkoitus. Paradigmaattinen analyysi kuitenkin epäonnistuu tehtävässään, sillä se ei kykene ottamaan huomioon sitä seikkaa, että rationaalinen vapaamatkustaminen edellyttää rationaalisia odotuksia muiden halukkuudesta osallistua yhteisen päämäärän, esimerkiksi jonkin julkishyödykkeen, toteuttamiseen. Kun tilannetta tarkastellaan yksilön näkökulmasta, kuten Hardinin (1982) esimerkissä, tai kun oletetaan, että kukin maksimoi odotettua hyötyään jättämällä osallistumatta yhteisen päämäärän toteuttamiseen, ei analyysissä ole osattu ottaa huomioon kontribuojien osuutta. Kontribuojien motiivien huomioonottaminen näyttää kuitenkin johtavan uusiin ongelmiin. Ennenkaikkea, rationaaliselta ratkaisulta edellytetty yksiselitteisyys näyttää haihtuvan. Jos yksiselitteisyyden vaatimuksesta luovutaan, niin vapaamatkustamista voidaan pitää realistisena vaihtoehtona samalla kun yhteistoiminnallinen vaihtoehtokin on rationaalinen.⁹ Tällöin tarkastelun painopiste siirtyy konfliktista yhteistoimintaa korostaviin analyysihin. Kutsun tällaista lähestymistapaa vapaamatkustamisen konsensus-malliksi.

Jean Hampton (1987) on ehdottanut, että jotta vapaamatkustaminen olisi järkeenkäypää on ensin ratkaistava yhteistoimintaa koskeva koordinaatio-ongelma. Perusmuodossaan koordinaatio-ongelman ratkaiseminen edellyttää yksiselitteisen ratkaisun löytämistä. Muussa tapauksessa ongelma on ratkaisematon. Ongelman ydin on siinä, että osapuolten pitää valita useiden yhtä hyvien, tai ainakin kelpaavien, ratkaisujen väliltä, mutta keinot valinnan tekemiseksi puuttuvat. Tästä näkökulmasta on luonnollista vaatia ratkaisujen yksiselitteisyyttä, jotta minkäänlainen järkevä valinta olisi mahdollinen. Toisinaan kuitenkin pelin rakenne on sellainen, että pelin sisäistä yksiselitteistä ratkaisua ei ole. On siis tyydyttävä siihen, mitä on, eli ratkaisun jonkinasteiseen mielivaltaisuuteen. Hamptonin (1987) ehdotus on, että kun ensin on valittu ne, jotka kontribuovat yhteisen päämäärän toteutumista, niin sitten jäljelle jäävät voivat odottaa pääsevänsä nauttimaan vapaamatkustamisen eduista ”valittujen” kustannuksella. ”Valittujen” ei ole järkevää valittaa asemaansa, sillä se vaarantaisi yhteistoiminnallisen perustan, joka on heidän kannalta annetuissa olosuhteissa paras ratkaisu.

Toinen aspekti, joka vapaamatkustamisen analyysissä on otettava huomioon on se, että vapaamatkustaminen on konfliktissa yhteisen päämäärän toteuttavan parhaan ratkaisun kannalta. Hampton (1987) pyrkii ottamaan tämän seikan huomioon siten, että kysymyksessä ei ole puhdas koordinaatio-ongelma, vaan vapaamatkustaminen sisältää konfliktin aspektin. Tällöin Hamptonin (1987) mielestä vartenotettavin peliteoreettinen malli on ns. sukupuolten taistelu, **BS**.¹⁰ Ajatuksena on, että osapuolet ensisijaisesti pyrkivät koordinoimaan toimintansa, mutta he preferoivat eri vaihtoehtoja. Vapaamatkustamisesta puhuttaessa kukin osapuoli preferoi sellaista vaihtoehtoa, jossa hän saa nauttia vapaamatkustamisen eduista, kun muut mukisematta tekevät kaikkensa toteuttaakseen hänelle mahdollisuuden ko. vapaamatkaan. Kaikkien kannalta paras

ratkaisu tarkastellussa tilanteessa on, että koordinaatio-ongelma on kyetty ratkaisemaan. Tämä on myös jokaisen yksilön intresseissä. Mutta lisäongelman luo se seikka, kenelle annetaan mahdollisuus nauttia muiden kustannuksella.

Toiminnan koordinoiminen ja tätä kautta yhteistoiminnallisen ratkaisun odottaminen on kieltämättä keskeinen vapaamatkustamiseen ja sen selittämiseen liittyvä kysymys. Tällöinen konsensus-malli ei kuitenkaan tavoita vapaamatkustamisen olennaisia motiiveja ja mahdollisia seuraamuksia, vaikka se ratkaiseekin eräitä keskeisiä vapaamatkustamisen analysoinnin erityisongelmia. Yksi niistä on yhteisten rationaalisten perusteiden soveltuvuus niin vapaamatkustajaan kuin ”valittuunkin”. Konsensus-malli sisältää kuitenkin myös erään ongelman siemenen. Olennainen, ketä hyvänsä koskeva motiivi on päästä nauttimaan muiden kustannuksella, mutta konsensus-malli sulkee tämän vaihtoehdon pois osalta osapuolista, sillä ”valittujen” joukolle vapaamatkustamisen vaihtoehto näyttäytyy irrationaalisenä. Konsensus-mallissa toimijoiden asema on rationaalisuuden valossa determinoitu.¹¹ Siten, konsensus-malli ei myöskään selitä sellaista mahdollisuutta, että kun ja jos vapaamatkustaminen lisääntyy yli jonkun kriittisen pisteen, yhteinen päämäärä jää kokonaan toteutumatta, tai ainakin sen tuottaminen tulee kontribuojien kannalta kannattamattomaksi, jolloin, sikäli kuin kontribuojat ovat rationaalisia, he eivät odotustensa mukaisesti tee mitään ko. päämäärän toteuttamiseksi. Yksinkertaisesti esitettynä, vapaamatkustamisen aiheuttama sosiaalinen riski jää vaille tyydyttävää selitystä.

Yhteisön koko on konsensus-mallin olennainen selittäjä, jonka avulla vapaamatkustamisen mahdollisuutta on pyritty tekemään ymmärrettävämmäksi. Ennenkaikkea, yhteisön koon kasvaessa tilaisuudet vapaamatkustamiseen kasvavat ja yksittäisen vapaamatkan aiheuttamat kustannukset pienenevät. Tämä taustaoletus perustuu David Humen *Treatisessa* (1739) esittämään esimerkkiin niityn kuivattamisesta viljelylle sopivaksi. Esimerkin perusajatus on, että kaksi talonpoikaa voivat ilman kummempia hankaluuksia järjestellä yhteisomaisuuttansa koskevat asiat siten, että kummallekin on siitä yhtäläistä etua. Mutta kun kysymys on vaikkapa tuhatta ihmistä koskevasta yhteistoiminnasta yhteisten päämäärien edistämiseksi, niin toiminnan koordinointi käy hankalaksi. Yhtäältä pätee sananlasku: ”mitä useampi kokki, sitä kehnompia keitto”, ja toisaalta suuren joukon osallisuus aikaansaa mahdollisuuden hyötyä muiden panoksesta itse osallistumatta kyseiseen projektiin, sillä kukaan ei suuressa joukossa huomaa, jos yksi pinnaa. Oletus on faktuaalisesti ottaen osuva. Rationaalisuusoletusten valossa se on kuitenkin epäilyttävä.

Jos osapuolilla ei ole mahdollisuutta kommunikoida keskenään, mikään ei takaa että osapuolia tyydyttävää ratkaisua löytyisi edes kahden pelaajan tapauksessa. Toisaalta, jos osapuolet ovat kykeneviä kommunikoimaan keskenään, ja heillä on riittävästi resursseja käytettävissään yhteisesti hyväksyttävän ratkaisun löytämiseksi, ei yhteisön koko väistämättä ratkaise ratkaisuun pääsyä. Keskeistä Humen esimerkissä on kuitenkin

se tosiseikka, että suuressa yhteisössä toimijoiden toisiaan koskeva kontrolli vähenee ja tilaisuudet vapaamatkustamiseen kasvavat. Tämän seikan voisi tulkita siten, että toimijoiden rajalliset kyvyt ja kapasiteetti asettavat rajan sille, kuinka paljon yksilöt voivat kontrolloida toisiaan ja samalla säilyttää rationaalisen toimintakykynsä. Tämä seikka luo kuitenkin erään lisäongelman.

Konsensus-mallin vaatimukset ja seuraamukset niiltä osin kuin ne koskevat järkeviä vapaamatkustamista koskevia odotuksia useamman osapuolen tapauksessa ovat yhtenevät konflikti-mallin vastaavien vaatimusten kanssa. Eräs asia konsensus-mallissa kummastuttaa kuitenkin erityisesti. Vaikka pieni yhteisö kykeneekin koordinoimaan toimensa siten, että vapaamatkustamista voidaan joidenkin osalta pitää rationaalisen vaihtoehtona, niin avoimeksi jää kysymys, kuinka järkevät vapaamatkustamista koskevat odotukset ovat mahdollisia suuressa yhteisössä, jossa pääseminen yhteisymmärrykseen yhteisestä päämäärästä on äärimmäisen vaikeaa, ellei täysin mahdotonta, varsinkin kun suuressa yhteisössä jokainen pyrkii nauttimaan muiden kustannuksella yhteisön eduista.¹² Tämä on erityisen hankala kysymys, sillä vapaamatkustamista pidetään yleisesti ottaen suurten yhteisöjen riesana: yksittäisen vapaamatkustajan kustannus on yhteisön kannalta häviävän pieni, vaikka se itse vapaamatkustajan kannalta on verrattain merkittävä. Humein esimerkin valossa vapaamatkustaminen ei siten tule enemmän ymmärrettäväksi ryhmäkoon kasvun myötä, vaikka ryhmäkoon kasvu tuokin mukanaan kasvavan riskin kollektiivisen toiminnan ongelman syntymiselle. Näin on asianlaita ainakin silloin, kun yhteiseen päämäärään pyrkivien osapuolien rationaaliset odotukset toistensa toiminnasta ja vastavuoroisista odotuksista otetaan huomioon

4. Sosiaaliset perusteet, yhteiset odotukset

Paradigmaattista analyysia eli konflikti-mallia ja koordinaatiota painottavaa analyysia eli konsensus-mallia voidaan pitää toisiinsa nähden vastakkaisina pooleina, joiden väliin mahtuu muitakin malleja. Konflikti-mallin ongelmana on, että se ei tee yhteistoiminnasta ymmärrettävää, ja siten vapaamatkustaminenkin jää käsittämättömäksi. Konsensus-malli sen sijaan ei ota huomioon vapaamatkustamisen riskiluonnetta, vaan pitää sitä pikemminkin yhtenä tekijänä koordinatiivisessa kokonaisuudessa ikään kuin se olisi osa yhteistä suunnitelmaa. Siten vapaamatkustaminen ei edustakaan minkäänlaista ongelmaa. Kumpikin malli kuitenkin sisältää vapaamatkustamisen kannalta keskeisiä ominaisuuksia, joita toinen malli ei ole kyennyt ottamaan huomioon. Olisiko konflikti- ja konsensus-malleista konstruoitavissa malli, joka ottaisi kummankin mallin vapaamatkustamisen kannalta keskeiset seikat huomioon? Oletukseni on, että se on mahdollista. Ongelma on, kuinka esittää kyseinen malli rajallisessa tilassa niin, että mitään olennaisia tekijöitä ei jää pois ja että esitys on samanaikaisesti ymmärrettävissä

maallikonkin kannalta. Toisin sanoen, on konstruoitava sellainen malli, jossa vapaamatkustaminen näyttäytyy rationaalisen vaihtoehdon samalla kun se rapauttaa kollektiivisen toiminnan mahdollisuuksia, ja jossa kollektiivinen toiminta näyttäytyy niinkään rationaalisen samalla kun vapaamatkustamisen mahdollisuus on toimijan tiedostama ja myös hänen toteutettavissaan koska hyvänsä kyseistä päämäärää silmälläpitäen. Tietysti tämä vapaamatkan toteuttamista koskeva mahdollisuus pätee vain tiettyyn kriittiseen rajaan saakka, jonka olemassaolo sekin on toimijan (varsinkin vapaamatkaa harkitsevan toimijan) tiedossa, vaikka hän ei ko. rajan tarkkaa sijaintia ehkä tunnekaan.

Eräs mahdollisuus tutkia edellä mainittua ongelmakenttää on lähteä liikkeelle osapuolia koskevista kollektiivisen toiminnan odotuksista, esimerkiksi julkishyödykkeen hankkimista koskevista odotuksista. Voidaan kysyä: milloin tällaiset odotukset ovat ylipäättään järkeviä? Ja voidaan vastata: ainakin silloin, kun kukin osapuoli odottaa toisilta kollektiivista toimintaa ja kukin osapuoli odottaa myös toisten odottavan häneltä itseltään kollektiivista toimintaa ja jokainen ko. ryhmän jäsen tietää tämän. Lisäksi tieto ja yhteisesti tiedetty tieto näistä vastavuoroisista odotuksista toimii perusteena käyttäytyä näiden odotusten edellyttämällä tavalla. Silloin, kun toimijalla on kyseiset vastavuoroiset odotukset ja tieto siitä, että nämä odotukset myös antavat muille perusteen toimia määrättyllä tavalla ja odottaa toisten käyttäytyvän näiden odotusten ja perusteiden mukaisesti, niin silloin toimija voi rationaalisesti odottaa asiaankuuluvaa kollektiivista toimintaa omalta yhteisöltään.

Tämmöinen perusta on osin kokemuksesta johtuva. Vastavuoroisten odotusten syntyminen ja todentaminen voi tapahtua vain jos osapuolilla on kokemusta toistensa käyttäytymisestä vastaavanlaisessa tilanteessa, ja tämä käyttäytyminen on jotenkin säännönmukaista niin että sitä koskevia järkeviä odotuksia voi syntyä. Sosiaalisten perusteiden olemassaolo edellyttää siten yhteisesti tunnettujen käytäntöjen ja tapojen olemassaoloa, toisin sanoen, sellaista faktuaalista perustaa, johon yhteiset odotukset voivat perustua.¹³ Tarvittavan analyysin lähtökohdan tarjoaa David Lewisin (1969) konventioita koskeva filosofinen analyysi. Lewisin (1969) analyysin keskeinen tekijä on koordinaatio-ongelma, joka voidaan ratkaista konvention, käytännön tai tavan tms. mukaantuomisella. Toisin sanoen, ongelma voidaan ratkaista vain siten, että kokemus otetaan huomioon. Kaikki nämä tekijät yhdessä antavat ratkaisun, jota voidaan luonnehtia Lewisin analyysin valossa.¹⁴

Lewisin malli ei kuitenkaan sellaisenaan sovellu kollektiivisen toiminnan konfliktitilanteiden, kuten vapaamatkustamisen, analysointiin, vaan se vaatii täsmentämistä. Mallin täsmentäminen ei kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että se antaa perustan sosiaalisen toiminnan odotuksille. Tämä perusta pätee myös silloin, kun kysymyksessä on tilanne, jossa esiintyy vapaamatkustamista, sillä (rationaalisen) vapaamatkustamisen vähimmäisvaatimus on odotus, että kollektiivisen toiminnan

edellytykset vallitsevat, ts. että yhteiseen päämäärään pyrkimistä voidaan pitää rationaalisenä vaihtoehtona. Ennen kuin tarkastelen mallin täsmennyksiä, on syytä kuitenkin esitellä itse malli. Olen muokannut Lewisin (1969) alkuperäistä mallia enemmän omia tarkoituksiani palvelevaksi, mutta mitään olennaista en ole siitä poistanut. Malli on seuraavanlainen:

(SC*) Ryhmän P jäsenten käyttäytymisen säännönmukainen toistuminen R määrätysssä toistuvassa sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa S on *konventio* jos ja vain jos seuraavia tekijöitä voidaan pitää faktuaalisena perustana ja yleisenä tietona P:ssä:

- (i) Miltei jokainen preferoi mukautumista R:ään, sillä S edustaa sosiaalisen vuorovaikutuksen tilannetta, jonka esittämään ongelmaan yhdenmukainen mukautuminen R:ään tuottaa järkeenkäyvän ratkaisun;
- (ii) Osin siksi, että (i) miltei jokainen odottaa muiden mukautuvan R:ään; ja
- (iii) Osin siksi, että (ii) miltei jokainen mukautuu R:ään.

Tämä määritelmä on osin avoimempi ja osin täsmällisempi kuin Lewisin alkuperäinen määritelmä. Sitä voidaan soveltaa myös sosiaalisten normien, instituutioiden ja tapojen analyysiin korvaamalla termi 'konventio' jollakin tässä mainituista termeistä. Ehto (i) on tarkoituksella jätetty avoimeksi tilanteen rakenteen suhteen. Se viittaa ainoastaan niihin rajoihin, joiden sisällä kollektiivisesta toiminnasta puhuminen on järkevää. Sellaisenaan tämä ehto ei kerro paljoakaan esimerkiksi PD:n ratkaisua koskevista asioista. Vasta kun on täsmennetty, mitä tarkoitetaan mukautumisella, mitä R:llä ja mitä järkeenkäyvällä ratkaisulla, tulevat erinäiset kooperatiivisetkin ratkaisut PD:n vallitessa kysymykseen. Ehdot (ii) ja (iii) pysyvät pystyssä tai kaatuvat riippuen ehdon (i) paikkansapitävyydestä. Olen täsmettänyt määritelmää siltä osin, että mukautuminen ja mukautumisen odottaminen tapahtuvat oikein perusteiden eivätkä minkä tahansa perusteiden johdosta.

Tarkastellaan (SC*):tä lähemmin. Ensinnäkin, S on jatkuva tai toistuva vuorovaikutustilanne. Tämä seikka käy ilmi jo R:n esittelystä, mutta R lisää vielä vahvemman vaatimuksen kuin pelkän toistuvuuden. R viittaa käyttäytymisen säännönmukaiseen toistumiseen. Säännönmukaisuudesta ei kai ylipäätään voida puhua, ellei tilanne ole jatkuva tai toistuva. Tilanteen jatkuvuus luo aivan uuden ulottuvuuden mallien ratkaisujen kannalta. Esimerkiksi toistuva PD saa joukon uusia ratkaisua koskevia ominaisuuksia kertapeliin nähden. Määrätyissä olosuhteissa myös ns. kooperatiivinen ratkaisu tulee rationaalisesti tavoiteltavaksi, kun tilanne jatkuvasti toistuu.¹⁵ Koordinaatio-ongelmille on vaikea kuvitella minkäänlaista kelpoa ratkaisua ilman tilanteen jatkuvuutta.¹⁶ Voisi ajatella, että sosiaaliset vuorovaikutustilanteet edellyttävät ylipäätään, että kanssakäyminen on jatkuvaa tai ainakin toistuvaa. Muussa tapauksessa sosiaaliset elementit, kuten yhteiset odotukset ja perusteet eivät pääse kehittymään. Ilman jatkuvuutta konfliktit toistuvat eikä koordinoitua pääse esiintymään

lainkaan. Ennenkaikkea, ilman toistuvuutta ei voida puhua ryhmistä tai yhteisöistä, vaan ainoastaan satunnaisista yhteenliittymistä tai joukoista.¹⁷ Säännönmukaisuus edellyttää jo hieman vahvempaa sidosta kuin pelkkä toistuminen. Tämän kysymyksen valottamiseksi tarkastelen ensiksi mukautumista.

Mukautuminen R:ään on käyttäytymisen tapa, joka edellyttää jotakin olemassaolevaa faktuaalista perustaa, mutta myös jonkinlaista jatkuvuutta. Ei voida puhua mukautumisesta, ellei ole jotakin, johon mukaudutaan. Jos mukautumisen kohteena on sosiaalinen tapa, normi, instituutio tai konventio, niin mukautuminen edellyttää myös vähintään uskomusta yleiseen tietoon, että kyseisenlainen käytäntö on olemassa, ts. uskomusta määrättyyn faktuaaliseen perustaan ja siihen, että muutkin uskovat siihen. Mukautuminen merkitsee viime kädessä sitä, että toimija hyväksyy vallitsevan asiointilan sellaisenaan, eikä aseta tätä asiaa kyseenalaiseksi. Tämä seikka tuo mukanaan ainakin jonkinasteisen säännönmukaisuuden vaatimuksen pelkän toiston lisäksi, sillä toimija mukautuu asiointilojen määräämään ratkaisuun joidenkin perusteiden, ei pelkän toistuvuuden valossa, olivatpa nämä perusteet kuinka triviaaleja hyvänsä. Lisäksi voidaan todeta, että mukautuneisuuden asteen voidaan sanoa kasvavan sitä suuremmaksi, mitä enemmän toimijalla on kokemuksia ko. säännönmukaisesta toiminnasta. Viime kädessä mukautuminen johonkin käytäntöön merkitsee siten täydellistä luottamusta sen toimivuuteen. Arkipäiväisesti sanottuna tämä voitaisiin ilmaista siten, että toimija tietää, kuinka asianlaita on kyseisen asian kohdalla.

Järkeenkäyvän ratkaisun käsite on keskeinen tekijä koko vapaamatkustamista koskevan keskustelun, mutta ennenkaikkea tässä artikkelissa esitettävän analyysin kannalta. Ensiksi on syytä todeta, että järkeenkäypä ratkaisu on aina sovitettava yhteen tarkasteltujen olosuhteiden kanssa. Toisin sanoen, yleisesti ottaen järkeenkäyvän ratkaisun on sovellettava toistuvaisluontoiseen tilanteeseen ja sen on koskettava puheena olevaa käytäntöä. Tällöin ratkaisua tarkastellaan pikemminkin polkuna kuin tasapainopisteenä.¹⁸ Järkeenkäyvän ratkaisun käsitteen ovat alunperin esitelleet Bernheim (1984) ja Pearce (1984).¹⁹ Ratkaisun polkumaisuuden käsitteen alkuperän voidaan sen sijaan katsoa johtuvan Ponsardin (1990) ja Al-Najjarin (1995) tarkastelemasta 'eteenpäin suuntautuneen induktion' käsitteestä.²⁰ Aumann (1987) on lisäksi esittänyt Lewisin (1969) alkuperäisen analyysin innoittamana ehdotuksen siitä, kuinka osapuolien toiminta on nivottavissa yhteen siten, että heidän toiminnallaan on jokin yhteinen perusta. Aumann puhuu korreloidusta tasapainosta. Näiden ehdotusten ominaisuuksia tarkastelemalla olen päätenyt ehdotukseen järkeenkäyvästä ratkaisusta toistuvaisluontoisessa sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa. Järkeenkäyvän ratkaisun perusajatus on, että rationaaliset toimijat tekevät ratkaisunsa osin kokemustensa, osin odotustensa ja osin näitä seikkoja koskevan yhteisen tietämyksen valossa. Uskomusten muodostuminen on dynaaminen prosessi, jossa em. tekijöiden yhteispeli ratkaisee millaisiin ratkaisuihin annettussa yhteisössä voidaan rationaalisin perustein päästä. Yhden

vaatimuksen on kuitenkin täytyttävä: järkeenkäyvän ratkaisun tarjoava polku ei saa olla minkään muun polun dominoima.

Yhteistoimintaa koskeva järkeenkäypä ratkaisu voidaan tässä käydyn keskustelun perusteella esittää lyhyesti seuraavasti: (i) sosiaalisin perustein ja yhteisiin odotuksiin perustuvan teon on annettava uskottava signaali yhteistoiminnan jatkumisesta tulevaisuudessa; (ii) sosiaaliin perusteisiin ja yhteisiin odotuksiin perustuvan teon on osin perustuttava uskottavaan signaaliin vallitsevan yhteistoiminnan jatkumisesta; (iii) (i) ja (ii) ovat yhteisesti tiedetyt; ja (iv) (iii) on yhteisesti tiedetty. Järkeenkäypä ratkaisu kumpua näinollen osin kokemuksesta ja tähtää osin tulevaisuuden odotuksiin ja perustuu osin siihen seikkaan, että em. asiat ovat yhteisesti tiedetyt ja että ne ovat yhteisesti tiedetyt, on myös yhteisesti tiedetty. Periaatteessa tällaista yhteisesti tiedettyjen asioiden ketjua voisi jatkaa loputtomiin. Tärkeämpi seikka on kuitenkin se, että jollekin järkevälle tasolle saakka voidaan puhua yhteisestä tietämyksestä. Tällä tarkoitan erityisesti sitä, että on olemassa joukko uskomuksia, joita ei tyypillisesti aseteta kyseenalaiseksi. Yhteisen tiedon joukko tarkoittaa tässä tällaisen uskomusjoukon olemassaoloa.²¹

Kun rationaalinen toimija jatkuvasti kohtaa tilanteen, jossa toistuvasti vaaditaan järkeenkäypää ratkaisua, johon toimija myös pyrkii, hän yhtenäisten asiaa koskevien kokemusien karttuessa alkaa yhä selkeämmin odottaa määrätynlaisista käyttäytymistä. Hän oppii. Jos hän itse mukautuu tässä kuvattuun käytäntöön, hänen mukautuneisuutensa aste kasvaa ja epäily vallitsevaa käytäntöä kohtaan vähenee, mitä enemmän yhtenäisten kokemusten määrä karttuu. Toisin sanoen, oppiessaan toimija rutinoituu, ja siten hän myös selviää annetunkaltaisista sosiaalisista vuorovaikutustilanteista pienemmin ponnistuksin. Ennenkaikkea, toimija voi keskittyä itse tekemiseen eikä niinkään erilaisten tekemistä koskevien perusteiden harkintaan ja arviointiin. Voidaan sanoa, että täysin rutinoitunut toimija ei annetunkaltaisessa tilanteessa epäile soveltamansa ja luottamansa ratkaisun toimivuutta lainkaan. Ainoastaan uudenlaisissa tilanteissa toimijan on järkevää arvioida muutoin hyvin toimivan ja luotettavan ratkaisun soveltuvuutta. Rutinoituneisuus toistuvassa sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa merkitsee mukautumista järkeenkäypään ratkaisuun, ja mukautuminen merkitsee sitä, että vallitsevaa käytäntöä ei juuri kyseenalaisteta.

Mukautuminen vallitsevaan käytäntöön ja mukautumisen odottaminen muilta merkitsee stabiilin sosiaalisen vuorovaikutustilanteen olemassaoloa. Tällainen stabiili vuorovaikutustilanne takaa sen, että toimijoilla on yhteinen perusta yhteisten odotusten olemassaololle, ja siten heillä voi myös olla sosiaalisia perusteita käyttäytymiselleen. Stabiili sosiaalinen vuorovaikutustilanne on esitettävissä kuvaannollisesti pikemminkin polkuna kuin tasapainopisteenä. Polku vahvistuu mitä enemmän sillä astellaan. Polulta voi myös silloin tällöin poiketa ilman, että polku katoaisi mihinkään.

Vapaamatkustaminen voidaan tulkita poikkeamisena tällaiselta polulta. Jos polkua ei

kukaan enää käytä, se ruohottuu ja vähitellen se häviää kokonaan. Tällöin myös sosiaalinen yhteys, jonka polku ja sen käyttöä koskevat yhteiset odotukset määrittävät, häviää, eikä enää voida puhua vapaamatkustamisesta. Tarkastellaan kuitenkin näiden huomioiden valossa vapaamatkustamista hieman lähemmin. Keskeinen tekijä, joka annetuissa olosuhteissa tekee vapaamatkustamisen mahdolliseksi on ns. vapaamatkavaikutuksen syntyminen. Vapaamatkavaikutus ei voi syntyä kaikissa sosiaalisen vuorovaikutuksen tilanteissa, vaan se edellyttää määrätynlaisen konfliktin siementä kollektiivisen toiminnan rakenteessa. Tällainen kollektiivista toimintaa koskevan konfliktin siemen on kylvetty esimerkiksi silloin, kun kollektiivinen toiminta tähtää julkishyödykkeen hankintaan ja ylläpitämiseen.

5. Vapaamatkavaikutus

Edellyttäen, että sosiaalinen perusta on kunnossa, voidaan puhua myös rationaalisesta vapaamatkustamisesta. (Luonnollisesti tämä edellyttää myös mahdollisuutta rationaaliseen kollektiiviseen toimintaan, kuten rationaaliseen julkishyödykkeen hankintaan.) Tällainen perusta on kunnossa, kun esimerkiksi (**SC***):n kuvaama asiointi vallitsee. (**SC***):n kuvaama asiointi ei kuitenkaan aina merkitse sitä, että vapaamatkustaminen olisi mahdollista tai että kenelläkään olisi rationaalista motiivia vapaamatkustamiseen. Edes tietoisuus vapaamatkustamisen mahdollisuudesta ja sen mahdollisista eduista ei aina saa rationaalista toimijaa ryhtymään moiseen yritykseen. Toisaalta nämä tekijät ovat välttämättömiä vapaamatkustamisen kannalta. Yksilön toiminta tilanteessa, jossa hänen on valittava mukautumisen ja vapaamatkustamisen väliltä riippuu paljolti niistä painotuksista, joita hän antaa toisaalta järkeenkäyväälle ratkaisulle eli kooperatiiviselle polulle ja toisaalta välittömän hyödyn maksimoivalle valinnalle sekä siitä kokeeko toimija ylipäättään tarpeelliseksi harkita uudelleen vallitsevaa käytäntöä. Jos toimija ei koe tarpeelliseksi harkita muita vaihtoehtoja, hän varmaankin mukautuu vallitsevaan, hyväksi havaittuun käytäntöön. Mutta jos jostain syystä toimija kokee tarpeelliseksi harkita uudelleen noudattaisiko hän vallitsevaa käytäntöä vai olisiko olemassa joitakin muita vaihtoehtoja, jotka annetuissa olosuhteissa olisivat kenties kannattavampia, hän saattaa päätyä vapaamatkustamisen kannalle. Tällöinkin poikkeaminen kooperatiiviselta polulta riippuu paljolti toimijan konformistisuuden asteesta.

(**SC***):n kuvaama asiointi ei sellaisenaan riitä luomaan mahdollisuuksia vapaamatkustamiselle. Tällainen mahdollisuus voi syntyä vain jos (**SC***) tuottaa vapaamatkavaikutuksen. Toisin sanoen, (**SC***):stä seuraa sellainen tilanne, että tyydyttävän yhteistoiminnallisen ratkaisun toteuttamiseksi ei tarvita kaikkia ryhmän jäseniä, vaan jotkut voivat nauttia ko. ratkaisusta muiden tekemän työn kustannuksella. Vapaamatkavaikutuksen syntyminen saattaa kuitenkin sisältää sellaisen riskin, että liian

moni pyrkii nauttimaan vapaamatkustamisen eduista, eikä kollektiivisesta toiminnasta tulekaan mitään. Siksi vapaamatkustamista pidetään yhteisön kannalta ei-toivottuna asiana ja yhteisön jäseniä tyypillisesti pyritään ohjaamaan oikealle tielle sanktioiden avulla.

Kun (SC*) ja vapaamatkavaikutus yhdistetään, voidaan vapaamatkustamista koskevaa tilannetta analysoida yksilön näkökulmasta seuraavasti. Toimija A voi rationaalisesti odottaa, että hänellä on mahdollisuus vapaamatkaan ryhmän P yhteistoiminnallisen ratkaisun R suhteen sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa S jos ja vain jos seuraavia tekijöitä voidaan pitää faktuaalisena perustana ja yleisenä tietona P:ssä ja hän uskoo *de re*, että

- (i) (1) miltei jokainen preferoi mukautumista R:ään, sillä S edustaa sosiaalisen vuorovaikutuksen tilannetta, jonka esittämään ongelmaan yhdenmukainen mukautuminen R:ään tuottaa järkeenkäyvän ratkaisun; (2) osin siksi, että (1) miltei jokainen odottaa muiden mukautuvan R:ään; (3) osin siksi, että (2) miltei jokainen mukautuu R:ään; ja että
- (ii) R tuottaa vapaamatkavaikutuksen.

Tämä analyysi kertoo ennenkaikkea sen, että yhdenmukainen mukautuminen vallitsevaan käytäntöön on relevantti seikka kyseisen käytännön toteutumisen ja jatkuvuuden kannalta, mutta kyseisen käytännön mukanaantuoma vapaamatkavaikutus aikaansaa sen, että yhdenmukainen mukautuminen ei ole välttämätön ehto ko. käytännön toteutumisen ja jatkuvuuden kannalta. Vapaamatkavaikutus tekee mahdolliseksi sen, että vaikka kaikki eivät mukautuisikaan vallitsevaan käytäntöön, vallitseva käytäntö ei tästä tosiasiaista huolimatta välttämättä vaarannu. Voidaankin sanoa, että joissakin tilanteissa yhdenmukainen mukautuminen kooperatiiviseen käytäntöön on riittävä ehto kollektiivisen toiminnan onnistumiselle, mutta välttämätön ehto se ei ole. Tällaisia tilanteita ovat nimenomaan ne tilanteet, joissa yhteistoiminta tuottaa (mahdollisesti sivutuotteena) vapaamatkavaikutuksen.

Vapaamatkavaikutus sisältää olennaisesti ajatuksen, että yhteistoiminnan hedelmistä on mahdollista nauttia ilman omaa kontribuutiota. Tämä tarkoittaa sitä, että vapaamatkustamisen välitön hyöty ylittää kontribuoinnin välittömän hyödyn silloin, kun riittävä määrä yhteisön jäseniä mukautuu asiaankuuluvaan kooperatiiviseen käytäntöön.²² Vapaamatkavaikutus pitää sisällään kuitenkin myös sen seikan, että jotta voitaisiin puhua vaikutuksesta on myös oltava jokin syy. Vapaamatkavaikutuksen aiheuttaja on määrätynlaiseen päämäärään pyrkivä kollektiivinen toiminta. Jos tällainen toiminta ei täytä eräitä ehtoja, ei vapaamatkavaikutustakaan voi syntyä. Olennainen ehto on, että riittävä määrä toimijoita osallistuu ko. päämäärän tavoitteluun. Vapaamatkustaminen on määrätysssä mielessä pois tämän ehdon täyttymisen mahdollisuuksista. Niinpä se sisältää itsessään myös vapaamatkavaikutuksen tuhon siemenen. Joissakin tapauksissa voidaan

ajatella myös siten, että kun edellytykset vapaamatkavaikutukselle on syöty, edellytykset yhteisten päämäärien toteutumiselle ja itse asiassa koko yhteisöllisyydelle ovat kyseisessä toimijoiden joukossa niinkään hävinneet. Tämä koskee varsinkin sellaisia tapauksia, joissa on kysymys keskinäisestä avunannosta, solidaarisuudesta ja yhteistyöstä. Jos kukaan ei voi odottaa apua yhteisöltään tai muilta ihmisiltä missään tilanteessa, niin silloin ei kai voida enää puhua yhteisöllisyydestäkään.

Vapaamatkavaikutus tuo mukanaan siten kaksipiippuisen kysymyksen. Yhtäältä vapaamatkavaikutus luo mahdollisuuksia aidolle yhteistoiminnalle ja tarjoaa ratkaisun eräille sosiaalisille dilemmoille, mutta toisaalta vapaamatkavaikutuksen liiallinen hyväksikäyttö syö edellytyksiä yhteistoiminnan onnistumiselta. Tässä artikkelissa painopiste on ollut vapaamatkustamisessa eli vapaamatkavaikutuksen ongelmia aiheuttavassa puolessa. Tämä on ollut yleinen linja aihetta koskevassa kirjoittelussa. Seuraavaksi haluan kuitenkin luoda hieman valoa vapaamatkavaikutuksen vähemmän tarkasteltuihin seurauksiin. Koska vapaamatkustamista on yleensä pidetty ongelmana, joka vaatii ratkaisua, ja koska seuraavassa tarkastelen vapaamatkavaikutuksen ”hyviä” piirteitä, olen nimennyt seuraavan jakson dekonstruktiivisiksi analyysiksi.

6. Dekonstruktiivinen analyysi

Vapaamatkustamiseen liittyvät konnotaatiot ovat miltei poikkeuksetta negatiivisia, ellei oteta lukuun sitä, että yleensä kysymyksessä on rationaalinen valinta. Silloinkin rationaalisuus saa itselleen negatiivisen leiman. Se on jotakin prudentiaalista, joka samalla johtaa yhteiskunnan kannalta kamalaan ratkaisuun. Useimmiten jää havaitsematta se seikka, että kollektiivisella toiminnalla voidaan pyrkiä juuri vapaamatkavaikutuksen tuottamiseen, ja että oikeastaan kaikki teknologiset ja sosiaaliset innovaatiot pyrkivät juuri siihen. Ainakin näitä innovaatioita perustellaan juuri siten, että kaikkea sitä työtä, joka muutoin pitäisi tehdä, ei enää tarvitakaan halutun päämäärän toteuttamiseksi. Tämä tarkoittaa useimmiten sitä, että jokikisen työpanos ei enää ole välttämätön halutun päämäärän toteuttamisen kannalta, jolloin ko. innovaatio on synnyttänyt vapaamatkavaikutuksen. Toisinaan tämä tarkoittaa myös sitä, että joku tai jotkut voivat tyystin jättäytyä halutun päämäärän toteuttamiseen tähtäävästä toiminnasta. Nyky-yhteiskunnassa on lukuisia vapaamatkavaikutusta ja itse vapaamatkustamista ylläpitäviä mekanismeja, joita pidetään yhteiskunnan kannalta hyvinä ja oikeudenmukaisina ratkaisuin. Esimerkiksi suomalaisen yhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet eläkkeeseen, ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan tai sapattivapaaseen eivät olisi mahdollisia ilman vapaamatkavaikutusta. Nämä mahdollisuudet katsotaan yleensä oikeuksiksi, jotka kuuluvat jokaiselle määrättyt kriteerit täyttävälle kansalaiselle. Ketään ei myöskään jätetä täysin yhteisöllisten etujen ulkopuolelle sairastumisen vuoksi. Aina vapaamatkavaikutuksen hyväksikäyttäminen ei edellytä edes minkäänlaisten

kriteerien täytymistä. Esimerkiksi opiskelun mahdollisuus on jokaisella, ja lapsilta ja nuorilta ei nyky-yhteiskunnassa edellytetä minkäänlaista panosta niiden yhteisöllisten hyötyjen nauttimiseen, joiden eteen muut tekevät työtä.

Vapaamatkavaikutus on siis osin myös haluttu ja tavoiteltu yhteistoiminnan kohde. Se tekee mahdolliseksi eräistä yhteisön toiminnan tuottamista vaikutuksista nauttimisen ilman omaa (välitöntä tai edes välillistä) kontribuutiota. Eli kun (SC*) ja vapaamatkavaikutus yhdistetään, ja otetaan määrätyt yhteistoiminnan ja yhteisöllisyyden päämäärät huomioon, voidaan ko. tilannetta analysoida yksilön näkökulmasta seuraavasti. Toimija A voi rationaalisesti odottaa nauttivansa niistä eduista, joita ryhmän P jäsenyys yhteistoiminnallisen ratkaisun R avulla toistuvassa sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa S tuottaa jos ja vain jos seuraavia tekijöitä voidaan pitää faktuaalisena perustana ja yleisenä tietona P:ssä ja hän uskoo *de re*, että

- (i) (1) miltei jokainen preferoi mukautumista R:ään, sillä S edustaa sosiaalisen vuorovaikutuksen tilannetta, jonka esittämään ongelmaan yhdenmukainen mukautuminen R:ään tuottaa järkeenkäyvän ratkaisun; (2) osin siksi, että (1) miltei jokainen odottaa muiden mukautuvan R:ään; (3) osin siksi, että (2) miltei jokainen mukautuu R:ään; ja että
- (ii) R tuottaa vapaamatkavaikutuksen.
- (iii) Osin siksi, että (i) ja (ii) A uskoo, että toisinaan jokikisen kontribuutio R:n toteuttamiseksi ei ole välttämätöntä R:n syntymisen ja säilymisen kannalta, ja että siksi hän voi myös toisinaan levätä, jäädä eläkkeelle, opiskella tai muutoin olla osallistumatta R:n toteuttamiseen ilman, että R vaarantuisi.

On selvää, että tämä luonnehdinta sallii vapaamatkustamisen myös silloin, kun se tuottaa yhteisölle ongelmia. Mutta tässä seikassa piileekin tämän luonnehdinnan vahvuus. Se ottaa huomioon sen, että vapaamatkustaminen ja vapaamatkavaikutuksen syntyminen edellyttää järkeenkäypää yhteistoimintaa, ja silloin kun sellaista näissä olosuhteissa esiintyy, myös varsinaista vapaamatkustamista voidaan ylipäättään pitää rationaalisena vaihtoehtona. Toisin sanoen, jos halutaan mahdollisuus vaikkapa ajoittaisiin lepohetkiin tai muuten vain työtä säästävää teknologiaa, niin silloin kutsutaan kemuihin myös varsinaiset vapaamatkustajat, haluttiinpa sitä tai ei. Jos vapaamatkavaikutuksen tuottaminen on itse kollektiivisen toiminnan päämääränä, on selvää että ko. yhteisön on siedettävä jonkinasteista konfliktia. Kysymys, kuinka tästä edetään, koskee kuitenkin jo yhteiskuntafilosofisia taustateorioita ja niiden yhteiskuntapoliittisia käytännön sovelluksia.

¹ Hobbes (1651): *Leviathan*.

² Ks. esim. Hardin, (1982), Pettit, (1986), Hampton, (1987), Tuomela, (1992) ja Konkka, (2000). Näistä Hampton, Tuomela ja Konkka osoittavat paradigman riittämättömyyden. Hardinin ja Pettitin analyysejä sen sijaan voidaan pitää ko. paradigman adekvaatteina kuvauksina.

³ Ts. vaihtoehto on yksiselitteinen, hyväksyttävä ja realistinen, tai yleisemmin, konsistentti ja koherentti.

⁴ Ks. Esim. Hampton (1987) ja Konkka (1997), (2000).

⁵ Vangin dilemma (**PD**) on saanut nimensä A.W. Tuckerin esimerkistä, jonka julkaisuvuosi ja -paikka ei ole tiedossani. Esimerkin alkuperä on kuitenkin hyväksytty aiheita koskevan yleistiedon joukkoon, joten en pidä tässä yhteydessä tarpeellisena jäljittää sitä tilaisuutta tai paikkaa, jossa esimerkki ensi kerran esitettiin. Esimerkki on seuraavanlainen: Piirisyyttäjä ehdottaa sopimusta kahdelle pidätetylle gangsterille, joita pidetään eristettynä toisistaan. Heillä ei siten ole mahdollisuutta kommunikoida keskenään. Piirisyyttäjällä on riittävät todisteet gangsterien tuomitsemiseksi luvattomasta ase- hallussapidosta. Hän ehdottaa sopimusta kummallekin gangsterille erikseen. Sopimus on seuraavanlainen: ”Jos ilmiannat kumppanisi, niin unohdan syytteen ampuma-aseen luvattomasta hallussapidosta. Pääset siis vapaaksi.” Piirisyyttäjä ei kuitenkaan kerro aivan kaikkea pidätetyille. ”Pääset siis vapaaksi” tarkoittaa ainoastaan, että henkilö vapautetaan ampuma-ase rikoksesta. Piirisyyttäjä ei kerro, että jos kumpikin ilmiantaa toisensa, kumpikin istuu täyden tuomion murhasta. Tämän gangsterit kuitenkin tietävät ennalta. Selleissään he nyt miettivät, mitä tehdä. Kumpikin järkeilee: ”Olemalla vaiti saan vain lyhyen tuomion, edellyttäen että kumppaninikin on vaiti. Mutta jos hän on vaiti, minulla on mahdollisuus päästä kokonaan eroon kaikista syytteistä ja lähteä ulos vapaana miehenä. Mutta entä jos kumppanini järkeilee samoin, ja laulaa minusta? Olemalla vaiti istun sekä murhasta että ase- hallussapidonsta. Ainakin voin lyhentää tuomiota ilmiantamalla kumppanini. Tosin tiedän, että kumppanini ajattelee samoin kuin minä: Hän ilmiantaisi minut, jos pysyisin vaiti, ja hän ilmiantaisi minut, jos laulaisin hänestä, sillä se on hänen kannaltaan kummassakin tapauksessaärkevin ratkaisu. Siis riippumatta siitä, mitä minä teen, hän ilmiantaa minut. Jääkö minulle järkeviä vaihtoehtoja? Kyllä! Yksi vaihtoehto ylittää muut: minä ilmiannan kumppanini. Sillä tavoin vältyn ainakin raskaimmalta tuomiolta, ja jos käy niin hassusti, että kumppanini onkin vaiti, minä kävelen ulos.” Tässä A.W. Tuckerin esimerkki maustettuna pienillä dramaturgisilla lisäyksillä. Tarkempi analyysi esimerkistä kertoo, että ilmiantaminen on dominoiva strategia kummallekin gangsterille, joten se on ainoa rationaalinen vaihtoehto. Kuitenkin heidän yhteiseltä kannaltaan paras vaihtoehto olisi pysyä vaiti, sillä tulos olisi tällöin kummankin yksilön kannalta parempi kuin se tulos, johon dominoivan strategian valinta johtaa, eli että kumpikin ilmiantaa toisensa. Dominanssi-kriteeri kuitenkin estää tämän ratkaisun toteutumisen, ja rationaalisuus johtaa yhteisesti kestävämpään tulokseen. **PD** esitetään yleensä pelikistetyssä muodossa ns. pelimatriisin avulla. Siinä osapuolet valitsevat kahden vaihtoehdon väliltä ja osapuolten valintojen yhteistulosta kutsutaan pay-offiksi. Sellaista pay-offia, joka edustaa tasapainoa osapuolten välillä, kutsutaan ratkaisuksi. Ratkaisuja voi pelissä olla useitakin, mutta **PD**:ssä niitä on vain yksi. **PD**:llä on siten yksiselitteinen ratkaisu. Ts. yksi toimijan kannalta järkevä toimintavaihtoehto. **PD**:n ongelman muodostaa se seikka, että sen yksiselitteinen ratkaisu ei ole yhteisesti ajateltuna järkevä. **PD**:tä kuvaava pelimatriisi voidaan esittää seuraavasti:

	c	d
c	(3, 3)	(1, 4)
d	(4, 1)	(2, 2)

Kyseisessä pelimatriisissa 'c' tarkoittaa 'cooperate' ja 'd' 'defect'. Vankiesimerkissä ne voidaan vapaasti tulkita vaikkapa siten, että 'c' tarkoittaa 'olla vaiti' ja 'd' 'ilmiantaa'. Numeeriset arvot merkitsevät tässä esimerkissä osapuolten preferenssien järjestystä siten, että suurin luku tuottaa suurimman preferenssin ja pienin pienimmän. Pelimatriisista voidaan siten yksinkertaisesti todeta yllä olevassa esimerkissä kuvailtu asiointi. Vaihtoehto 'd' on kummallekin osapuolelle dominoiva valinta, mutta payoff 'cc' tuottaa paremman tuloksen kuin tasapainotulos 'dd', joka myös on tämän pelin ratkaisu.

⁶ Pettitin (1986) analyysi perustuu jaotteluun, jonka mahdollistaa erinäiset tarkastelua monimutkaistavat seikat. Tavanomainen **PD** (ks. edellinen viittaus) tuottaa kahden pelaajan perustapauksessa täysin yksiselitteisen ratkaisun. Tämä yksiselitteisyys kuitenkin karisee, kun analyysiin lisätään monimutkaistavia tekijöitä. Näitä ovat toimijoiden määrän lisääminen ja

pelaamiskertojen lisääminen. On jo vanhastaan tunnettu tosiasia, että **PD**:ssä syntyy useita uusia vaihtoehtoisia ratkaisuja, kun peliä iteroidaan. Tämän seikan on vakuuttavasti tuonut esille esimerkiksi Robert Axelrod (1981). Myös osallistujien määrä tuo mukanaan oman lisänsä tilanteen ratkaisuihin. Tämän osoitti Michael Taylor (1976). Pettitin (1986) analyysi perustuu ennenkaikkea useamman pelaajan mukanaantumukselle tilanteen monimutkaistumiselle. Kun kahden pelaajan tapauksessa dominanssi-kriteeri tuottaa yksiselitteisen ratkaisun, joka on kuitenkin yhteisesti ottaen kehnon oloinen, niin useamman kuin kahden pelaajan tapauksessa saattaa Pettitin (1986) mukaan syntyä tilanteita, jolloin ratkaisu on epämääräinen. Tällaiseen epämääräisyyteen Pettit (1986) perustaa jaottelunsa A- ja B-tyyppin **PD**:hen. Ennenkaikkea, jaottelun oikeuttava tekijä on se, että toisissa tapauksissa yksilön ei ole mahdollista erotella vaihtoehtojensa välillä, kun taas toisissa tapauksissa valinnan kriteerit ovat aina yksiselitteiset. A-tyyppin ongelmat ovat Pettitin (1986) mukaan juuri sellaisia, joissa yhden yksilön ei-kooperatiivinen valinta ei ole ratkaiseva yhteisesti hyvän ratkaisun toteutumisen kannalta. Pettitin (1986) mukaan tällainen tilaisuus antaa yksilölle mahdollisuuden vapaamatkaan. Toisin sanoen, em. tilanteessa on järkevää odottaa muiden osalta sellaista toimintaa, että yksilön vapaamatkustamista koskevat odotukset ovat myös järkeviä.

⁷ Ks. Pettit (1986).

⁸ Pettitin (1986) analyysiä voidaan kritisoida myös sillä perusteella, että se jättää avoimeksi sen, mikä peliteoreettinen malli on kysymyksessä. Tällä on seurauksensa ratkaisuja haettaessa. Esimerkiksi Tuomela (1988) on esittänyt, että Pettitin analyysi edustaisi pikemminkin ns. chicken-peliä, **CG**:tä. **CG**:ssäkin odotetun hyödyn maksimointi voi johtaa yhteisön kannalta kestävämpään tilanteeseen. Tässä yhteydessä en kuitenkaan käy arvioimaan Pettitin (1986) analyysin validiutta. Olen tehnyt sen muussa yhteydessä (Konkka, 2000), ja todettakoon tässä vain se, että Pettitin (1986) analyysiä voidaan pitää validina. Toisin sanoen, hänen asettamansa ehdot (ainakin normaaliolosuhteissa) kertovat, että kysymyksessä on A-tyyppin **PD**.

⁹ Tällainen vaatimusten kevennys, sikäli kuin se on oikeutettu, merkitsee ennenkaikkea sitä, että hyväksytään usean rationaalisen ratkaisun mahdollisuus samanaikaisesti. On kuitenkin todettava, että malli ei toimi, jos samoista perusteista voidaan samanaikaisesti johtaa useita eri ratkaisuja. Tällöin ratkaisu on epämääräinen. Mahdollinen epämääräisyyden oikeuttava tekijä voisi olla toimijoiden kykyjen ja kapasiteetin rajallisuus. (Ks. Konkka, 2000). Tällöin ei tarvitse turvautua tulkintakysymyksiin, joihin esimerkiksi eri ratkaisuja koskevien erilaisten perusteiden tarkastelu väistämättä johtaisi. On tärkeätä tarkastella ko. ongelmaa yhteisten perusteiden valossa, sillä eri perusteet johtavat helposti siihen, että toimijat eivät koe olevansa samanlaisessa tilanteessa. Tässä asiassa ei tietenkään ole mitään väärää, mutta se monimutkaistaa jo valmiiksi monimutkaista ongelmaa. Yksi tarkastelun perusolettamuksista on, että tarkasteltavana olevat toimijat ovat jotakuinkin identtisiä ja kohtaavat kollektiivisen toiminnan ongelmat ja vapaamatkustajaongelman yhteisestä näkökulmasta.

¹⁰ Sukupuolten taistelu, **BS**, on koordinaatiota korostava peliteoreettinen malli, johon osapuolten parasta vaihtoehtoa koskeva konflikti antaa oman värinsä. Nimensä malli on saanut eräästä esimerkistä, jonka esitän uudelleen tulkittuna siten, että se soveltuu paremmin nykyiseen arkipäivän elämään. Mallin rakenne on kuitenkin yhä sama kuin sen alkuperäisessäkin tulkinnassa. Oletuksen mukaisesti esimerkkihenkilöt, Matti ja Maija, ovat rationaalisia. Kumpikin kohtaa valintatilanteen, jossa vaihtoehtoina on mennä joko baariin tai shoppailemaan. Ennenkaikkea kumpikin haluaa olla toistensa kanssa. Yksin baarissa ei ole kiva istua, ja shoppaileminen ilman pakettien kantajaa on kovin työlästä. Kummankin osapuolen intresseissä on siten koordinoitua toimintansa niin, että he tapaavat joko tavaratalossa tai baarissa. Matti preferoi baariin menoa, kun taas Maija halajaa ostoksille. Tilanne voidaan esittää pelkistetysti seuraavanlaisen matriisin avulla:

		Maija	
		baari	shoppailu
Matti	baari	(2, 1)	(0, 0)
	shoppailu	(0, 0)	(1, 2)

Esimerkissä on kaksi osapuolille kelpavaa ratkaisua, baari-baari tai shoppailu-shoppailu. Osapuolilla ei kuitenkaan ole mitään välineitä tehdä tyydyttävän ratkaisun tuottavaa valintaa, sillä molempipuolinen järkeily ei auta. Esimerkiksi, jos Matti ajattelee ilahduttavansa Maijaa ja lähteä shoppailemaan, voi käydäkin niin, että Maija on päättänyt ilahduttaa Mattia ja lähteä baariin. Tietäen tämän, Matti saattaa muuttaa suunnitelmansa ja mennäkin baariin, sillä Maija saattaa olla siellä. Mutta Maija saattaa samoin muuttaa suunnitelmaansa, ja mennä shoppailemaan, sillä sieltähän se Mattikin voi löytyä. Kumpikin osapuoli saattaa pyörittää näitä vaihtoehtoja iät ja ajat, mutta ratkaisu ei sen kummemmaksi muutu.

¹¹ Tällainen determinoituneisuus on **BS**:n luonnollinen seuraus. Siinä ennakkositoutumisella on merkittävä rooli halutun ratkaisun toteutumisen kannalta. Vapaamatkustamisen kannalta

---

ennakkositoutumisen ajatus on kuitenkin hankala. Miksi kukaan ennalta sitoutuisi sellaiseen tilanteeseen, joka soisi yksille mahdollisuuden nauttia toisten kustannuksella, jos sitoutumisen osapuolet ovat tasavahvoja? Toiseksi, ennakkositoutuminen siinä merkityksessä kuin sillä peliteoreettisessa keskustelussa on sulkee pois mahdollisuuden poiketa determinoidusta tuloksesta. Tämä seikka näyttää olevan vastoin vapaamatkustamisen perusajatusta, joka on konflikti yhteisön intressien kanssa.

¹² Tämän seikan Hume (1739) toteaa eksplisiittisesti, ja sen tiedostavat esimerkiksi Hampton (1987) ja Tuomela (1992), jotka näkevät Humen esimerkin koordinaatio-ongelman ilmentymänä.

¹³ Ilman tapojen ja käytäntöjen mukaantuomista analyysi olisi ylirationalisoiva. Toimijat eivät yleensä, ainakaan tietoisesti, käy läpi kovin monimutkaista vastavuoroisten odotusten, uskomusten ja perusteiden sarjaa, vaan toimivat jonkun yksinkertaisen käyttäytymissäännön tai tavan mukaan. Vaikka tavan mukaan käyttäytyminen riisuu hieman rationaalisuutta, se ei kuitenkaan tee toimijoista irratiionaalisia, ei-ratiionaalisia tai vähemmän rationaalisia. Tapa riisuu rationaalisuudelta sen ylirationalisoivan aspektin, eli sen että toimijat ovat bayesiläisessä mielessä jatkuvasti ja loputtomasti harkitsevia ja uskomuksiaan korjaavia olioita. Tätä näkemystä tukee mm. Binmore (1993), joka haluaa korostaa realistisuutta olennaisena rationaalisuuden ominaisuutena, sen sijaan että jatkuvasti tarkasteltaisiin idealisoituja malleja ja niiden seurauksia. Ks. myös Konkka (2000).

¹⁴ Esimerkiksi Gregory Currie (1986) on osoittanut, kuinka yhteisriippuvat odotukset ja uskomukset sekä niiden antamat sosiaaliset perusteet ja kaikkia näitä asioita koskevat yleinen tietämys yhdessä yhtenevät Lewisin (1969) analyysin kanssa. Tällä Currien (1986) huomiolla on sellainen seuraus, että tavoilla ja käytännöillä on merkitystä rationaalisen toiminnan ja sitä koskevan selittämisen kannalta. Tätä kysymystä olen tarkastellut myös teoksessani *Funk Games – Approaching Collective Rationality*, (2000).

¹⁵ Tunnetuimman aiheetta koskevan esityksen on tehnyt Robert Axelrod. Ks. esim. Axelrod (1981).

¹⁶ Tähän ongelmaan viittaava ongelma tunnetaan nimellä ratkaisun epämääräisyyden ongelma, ja sitä ovat tutkineet mm. John C. Harsanyi ja Reinhard Selten. Ks. esim. Harsanyi ja Selten (1988).

¹⁷ Näihin aiheisiin liittyviin kysymyksiin voi lähemmin tutustua esimerkiksi Raimo Tuomelan teoksessa *The Importance of Us*, (1995).

¹⁸ Olen esittänyt asiaa koskevaa keskustelua tarkemmin teoksessani *Funk Games – Approaching Collective Rationality*, (2000).

¹⁹ Järkeenkäypä ratkaisu viittaa siten termiin 'rationalizability'.

²⁰ So. 'forward induction'.

²¹ Viitataan 'tiedolla' tässä arkipäivän käsitykseen, eli sellaiseen asenteeseen, että jotakin uskomusta pidetään aivan varmana eikä sitä tyypillisesti aseteta kyseenalaiseksi. Aiheetta on käsitellyt mm. Ludwig Wittgenstein. Ks. esim. Wittgensteinin teos *Varmuudesta*, (1999).

²² Ks. esim. Tuomelan (1992) esittämä analyysi yksilön aikomuksesta vapaamatkustaa.

Kirjallisuus

Al-Najjar N. (1995): 'A Theory of Forward Induction in Finitely Repeated Games'. *Theory and Decision* 38(2): 173 – 193.

Aumann R. (1987): 'Correlated Equilibrium as an Expression of Bayesian Rationality'. *Econometrica* 55: 1 – 18.

Axelrod R. (1981): 'The Emergence of Cooperation among Egoists'. *The American Political Science Review* 75: 306 – 317.

Bernheim D. (1984): 'Rationalizable Strategic Behavior'. *Econometrica* 52: 1007 – 1028.

Binmore K. (1993): 'De-Bayesing Game Theory'. *Frontiers of Game Theory*. (Toim.) Binmore, Kirkman & Tani. The MIT Press.

Currie G. (1986): 'Review on Ruben's The Metaphysics of the Social World'. *The British Journal for the Philosophy of Science*: 127 – 132.

Hampton J. (1987): 'Free-Rider Problems in the Production of Collective Goods'. *Economics and Philosophy* 3: 245 – 273.

Hardin R. (1982): *Collective Action*. The Johns Hopkins Press for the Resources for the Future.

Harsanyi J. & Selten R. (1988): *A General Theory of Equilibrium Selection in Games*. The MIT Press.

Hobbes T. (1651): *Leviathan*. Suom. (1999). Vastapaino.

-
- Hume D. (1739): *A Treatise of Human Nature*. (1978) (Toim.) Selby-Bigge. Clarendon Press.
- Konkka J. (2000): *Funk Games – Approaching Collective Rationality*. Helsinki.
- Konkka J. (1997): 'Yhteisön kirous'. *Yhteisö*. (Toim.) Laitinen & Kotkavirta. SoPhi.
- Lewis D. (1969): *Convention – A Philosophical Study*. Harvard UP.
- Pearce D. G. (1984): 'Rationalizable Strategic Behavior and the Problem of Perfection'. *Econometrica* 52: 1029 – 1050.
- Pettit P. (1986): 'Free Riding and Foul Dealing'. *The Journal of Philosophy* 86(4): 169 – 379.
- Taylor M. (1976): *Anarchy and Cooperation*. Wiley.
- Tuomela R. (1995): *The Importance of Us: A Philosophical Study of Basic Social Notions*. Stanford UP.
- Tuomela R. (1992): 'On Structural Aspects of Collective Action and Free Riding'. *Theory and Decision* 32: 165 – 202.
- Tuomela R. (1988): 'Free Riding and Prisoner's Dilemma'. *The Journal of Philosophy* 85: 421 – 427.
- Wittgenstein L. (1969): *Varmuudesta*. Suom. (1999). WSOY.